

Ahlâk

AHLÂK ÇALIŖMALARINI VE AHLÂK FELSEFESİNİ DERGİSİ

Cilt Vol. 1 **Sayı** No. 1

Yayın Tarihi / Publication Date

Ekim/October, 2020

Copyright © Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

CC BY-NC-ND 4.0

Risâle Fî Îmâni Fir'avn¹

Ebû Abdillâh Celâlüddîn Muhammed b. Es'ad b. Muhammed ed-Devvânî es-Sıddîkî

Haz. Ali Vasfi Kurt

Fâtih sonrası dönemde yaygınlaştırılmakta olan Sahn-ı Semân Medreseleri'nde, felsefe-kelâm ve tasavvuf üçgeninde Anadolu'da oluşturulmuş olan hikmet-i işrâk zevki'nin, Molla Fenârî'den (ö. 898/1492) sonra, Molla Celâl ya da Celâleddîn-i Devvânî, Taşköprüzâde tarafından Doğu'da, yani Şîrâz'daki en önemli temsilcilerinden kabul edilecektir.²

Günümüzün batısında ve doğusunda felsefe, "hikmet arayışını" bırakalı beri, ahlâk'tan uzaklaştığı için, din de, hem felsefeden hem de ahlak'tan süratle koparak, post modernist felsefe gibi çok rahat tüketilebilen bu çağdaş pazarda kendisini nesneleştirme yoluna koyularak, sahte hakikatlar yaratmanın peşine düşme kriziyle karşı karşıya bulunmaktadır.

Devvânî çerçevesinde oluşturulmuş olan tartışmalar ise, son derece değerli olup, İslâm Felsefesi ve Kelâmı'nın bütün algoritmik sistemlerinin sinir uçlarını uyardığından, kendisine her alanda ya doğrudan ya da dolaylı yoldan çok ciddi eleştiriler gelmiştir.

Zira gelenekteki yapılar, kendilerini sapa sağlam bir algoritma üzerinde oluşturmuşken, karşıt düşünceler, günümüzdeki gibi ufak bir rüzgarla yıkılmadıkları gibi, her eleştiride daha sağlam bir zeminde kendisini bulmaktaydı.

Nitekim Carra de Vaux'nun, MEB İslam Ansiklopedisinde, Ahlak maddesinde yazdıkları, DİA'da yeniden yazılanlara rağmen hâlâ orjinallliğini korumaktadır.

@ Dr. Öğr.Üyesi, Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü.
avkurt@sakarya.edu.tr

📄 <https://orcid.org/0000-0001-9894-6571>

DOI: 10.5281/zenodo.4173117
ahlak dergisi, 2020
ahlakdergisi.org

¹ Bu metin, Ahlâk-ı Celâli müellifi Ebû Abdillâh Celâlüddîn Muhammed b. Es'ad b. Muhammed ed-Devvânî es-Sıddîkî'nin (ö. 908/1502) Risâle Fî Îmâni Fir'avn adlı eserinin notlandırılmış halde transkribini içermektedir.

²Taşköprüzâde, Miftâhu's-Seâde ve Misbâhu's-Siyâde fî Mevdûâtü'l-Ulûm, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1985, c. I, s. 289-290; çev. Kemâlettin Mehmet Efendi, Mevzû'âtü'l-Ulûm, İkdâm Mataba'ası, İstanbul, 1313, c. I, s. 337; Şekâik, s. 17-21; çev. Mecdi, Tercüme-i Şekâik, s. 47-53.

Ahlâk Dergisi

Carra de Vaux, burada özetle şöyle der:

“Ahlak ilmi ise, talimî maksatla tedvîn edilmiş ahlak nazariyesidir.

Edebiyatın muhtelif şubelerinden birçoğunda, geniş manasıyla, ahlaka dair bahislere tesadüf edilir; şiirlerde, darb-ı mesellerde ve masallarda, Kur’ân’da, Kur’ân’ın tefsirlerinde ve hadis derlemelerinde, fıkıh kitaplarında ve benzeri eserlerde bulunan ahlak bahisleri, ahlâkî bir ilm-i hal (kazuistik) mahiyetini arzeder ve nihayet sırası düştükçe ahlakçılık yapan müverrihlerde ve menkıbe muharrirlerinde rastlanır.

Fakat ahlak ilmi bunların hepsinden ayrı bir şeydir; onun kendine has bir mevcudiyeti olup, muhtelif edebî eserlerden çıkarılmış bir hülâsa değildir...

Ahlâk ilmine dair usûlî bir tarzda yazan Müslüman müellifler, nisbeten azdır; bunlar arasında meşhur olanların hemen hepsi şöhretlerini başka eserleri ile kazanmışlardır. Binaenaleyh İslâm âleminde ahlâk üzerinde, hakikî ve müstakil bir ilim gibi, büyük bir ehemmiyetle tercihan çalışılmamış olduğu neticesine varmamız lâzımdır...

Arap dilinde ilk kitap yazan ahlâkçı, Kelîle ve Dimne’nin meşhur mütercimi İbnu’l-Mukaffa’dır (ö. 145 / 762). Ondan sonra ahlâkiyâta dair yazarların başlıcaları İhvânü’s-Safâ cemiyeti, İbn-i Miskeveyh, el-Gazzâlî ve Nâsiruddîn-i Tûsî’nin (ö. 672 / 1274) Ahlâk-ı Nâsirî unvanlı kitabı, sık sık mevzu-i bahs olan Celâleddîn-i Devvânî’nin (ö. 908 / 1502) Ahlâk-ı Celâlî ve Hüseyin b. Ali el-Kâşifî’nin (ö. 910 / 1504) Ahlâk-ı Kâşifî’yi de kaydedelim. Bunlardan başka Adudiddîn el-İcî’nin (ö. 756 / 1355) Ahlâk-ı Adudiyye ve Kınalızâde Ali Efendi’nin (ö. 979 / 1572) Ahlâk-ı Alâî (Bulak, 1248) ismindeki kitapları meşhur ve mütedâveldir.

Bu kitapların ihtiva ettiği ahlâk talimlerini bir kaç satırla hülâsa etmeğe imkan yoktur...

İslâm ahlâkçılarından çoğunun, ahlâka dair yazdıkları kitaplardan ziyade, başka eserleri ile meşhur olduklarına işaret etmiş olmamızdan istintaç edilebileceği üzere, bu müelliflerin ahlâkî felsefeleri, diğer eserlerinde gözükten fikir istiâmetlerine ma’kes olmuştur.

Bu suretle hadd-i zâtında mutasavvıf olan bir müellifin ahlâk felsefesi, bir müteşerriin felsefesi gibi olmaz. Müteşerri bir müellifinki, bir filozofunkinden ve filozofunki ise, bir şâir yahut müverrihinkinden başka türlü olur.

Bundan başka bir müellifin, mensup bulunduğu felsefî mesleğe göre, ahlâk felsefesinin, Eflâtun’a mı, Aristo’ya mı, ahlâkî vecîzeler yazarlara mı, yahut âbâ-i kenîsâiyeye mi yaklaşacağı derhal istidlal edilir...

Hukemâdan olan Nâsiruddîn et-Tûsî, Eflâtun’un nokta-i nazarına uygun olarak, adalete mühim bir mevki vermiş olmakla beraber, faziletleri, meşşâiye (peripatetik) ve skolastik sistemlere göre, tavsif ve taksim etmiştir...

Filozoflar mesleğinin fikirlerine karşı mücadele etmiş olan ve âbâ-i kenîsâiye mesleği ile pek ziyade müşâbehet arzeden Gazzâlî’de, sistemli olmamakla beraber, öyle bir tahlil inceliği, öyle bir görüş derinliği, öyle bir his kuvveti görülür ki, insana, ruhları irşada alışkın, âbâ-i kenîsâ’nın görgüsünü hatırlatır.

İbşîhî (ö. 850 / 1446) de, el-Mustatraf fî Külli Fennin Mustazraf adlı eserinde, bir nevi tarih kırıntıları mahiyetinde birçok küçük vak’aları zahirî bir felsefî nizâm ile birleştirmeye mâtuf ve takdire değer bir gayret arzeder...

Bilindiği gibi ahlak ilmine, ilk olarak ünlü tabîb Ebû Bekr Muhammed b. Zekeriya er-Râzî (251-313 / 865-925), “tubb-ı rûhânî” ismini vermiş ve bu ilmi o dönemin tıp ve felsefe bilgileri eşliğinde izah etmeye çalışmıştır...

Mutasavvıflarda mürsidin hekîme kıyas olunması, teşbîhi tamamlar.

Nitekim Şeyh-i Ekber Muhyiddîn İbnu'l-Arabî, Fütûhât'ında (II/364-366) bu konuyu özenle işlemektedir.

Ahlâk, hastalıkları tedâvî etmek ve sıhhati korumak san'atıdır. Gayesi, saâdete varmaktır. Bu, Aristo ve Eflâtun tarafından talim edilen gâyedir...

Aslında Carra de Vaux'nun müdakkîâne bir şekilde tahlîl ederek değerlendirmeye çalıştığı döneme, şimdi bizler “muhakkikler dönemi” demekteyiz.

Dolayısıyla bu dönemde, Carra de Vaux'nun beklentilerinin aksine, Ahlâk Bilimi ile Ahlâk Felsefesi'ni birbirinden ayırtmadan birlikte işlenmeye devâm edilirken, günümüzde olduğu gibi, Ahlâk, ne felsefeden ne de dinden kopma sıkıntısı yaşamamaktaydı.

İşte bu sebepten de her disiplinde ilâhî hikmet, gelenekteki gibi varlığını hiçbir kopuş yaşamadan sürdürmekteydi.

Ve içerisinde Devvânî'nin de bulunduğu bu “muhakkikler dönemi”ndeki en muhâlif mezhep ülemâsi arasında gerçekleşen tartışmalarda bile, hedefteki nirengi noktasını işte bu hakikat arayışı oluşturmaktaydı.

Günümüze kadar uzmanlaşma adına olabildiğince birbirlerinden kopuş yaşayan disiplinlerin, kurtuluş çaresi olarak artık kendilerini multi disiplin düşüncüyü kullanmak zorunda hissetmeleri, temel olarak “bağlantısallık problemiyle” karşı karşıya kaldıkları içindir herhalde.

Bu çalışmamızda, Ekberî Gelenek'ten gelen Devvânî'nin, hem kendisine nisbeti hem de muhtevâsi bakımından günümüze kadar bir çok yönüyle tartışma konusu olmaya devam eden “Risâle Fî İmâni Fir'avn” adlı eserinin, “Risâletu'r-Rahmeti'l-Vâsi'a fî İmâni Fir'avn” adıyla Osmanlı Türkçesine çevirisinin transkribini sunmaktayız.

Bu çeviriye ise, daha çok kendisinin verdiği bilgilerden tanıyabildiğimiz sâbık Kocaeli-Kandıra Müftüsü Mehmed Ali Efendi yapmıştır.

Merhûm mütercim in kenarlara düşmüş olduğu notlardan, çeviriye tamamladığı tarihlerde eserin asıl yazarı hakkında kesin bir bilgiye sâhip olmadığını anlayabiliriz.

Eser yazma halinde olup kendi özel kütüphanemizde bulunmaktadır.

¹Risâletu'r-Rahmeti'l-Vâsi'a fî İmâni Fir'avn²

¹ Kapakta eserin isminin üstünde şöyle bir kayıt vardır: “من كتب الفقير محمد علي بن رضا الأركري غفر الله لهما” [Fakir Mehmet 'Ali b. Rıza'nın kitaplarındandır. Yüce Allâh her ikisini de mağîret etsin!] Müfessir-i Tefsîr-i “Keşfu'l-Esrâr ve Hetku'l-Estâr” [Yûsuf b. Hilâl es-Safedî (ö. 696 / 1296)] ki evâhir-i Şeyh-i Ekber'e yetmiş olup kibâr-ı ehl-i keşif'tendir. ... fir'avn demistir ki: Fir'avn, Hazret-i Mûsâ'nın peygamber olduğunu biliyordu. “الم نربك فينا وليدا” [Biz seni çocukken yanımızda yetiştirmemiş miydik?] (Şu'arâ, 26/18) âyetindeki “ما” ile suâlî, künh-i ilâhî'dendir. Çünkü künh-i ilâhî'den hiç kimsenin haber vermeyeceğini biliyordu.” Bak: Safedî, Keşfu'l-Esrâr, thk. Prof. Dr. Bahattin Dartma, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul-Beyrut, 2019, III/275.

² Eser isminin altındaki kayıt şöyledir: “Şeyh 'Abdu'l-Ganî en-Nâbulusî (ö. 1143 / 1730), fir'avn için şühedâ-i bahr'dandır demistir. [Nâbulusî, Cevâhiru'n-Nusûs fî Halli Kelimâti'l-Fusûs, el-Matba'atu'l-Âmira, Mısır 1323, II/276-279; Ehlu'l-Cenne ve Ehlu'n-Nâr, Mektebetu't-Turâsî'l-İslâmî, Kâhire, ts. s. 70-72; Andrev N. Lane, Abd al-Ghani al-Nabulusi's Commentary on Ibn Arabi's Fusus al Hikam, An Analysis and Interpretation, St. Chatherine's College D. Phill, Hilary Term, 2001, s. 248-257] Şeyh İsmâ'il Hakkî Efendi (ö.

Müellifi
Celâleddîn³ ed-Devvânî⁴
Mütercimi

Ergiri'nin Palurtuz mahallesi ahalisinden Delvine kâdî-i esbaki Mehmet Efendi Kola[şin]'nın
mahdûmu Rızâ Efendizâde Mehmet 'Ali'dir.⁵

Rahmet-i Vâsî'a

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Hamd-i bî gâye ol vâsî'u'l-mağfîret'e ve sükr-i bî nihâye ol şâmilu'r-rahmet'e olsun ki 'ibâd-i müznibîn'ini ber mücib-i fermûde-i "لا تَقْتُوا" (Zümer, 39/53) [Allah'ın rahmetinden ümidinizi kesmeyiniz!] müntazır-ı mağfîret ve ümitvâr-ı feyz-i âtıfet buyurdu.

Salât-ı kâmile ve tahiyyât-ı tâmme ol ittilâ'gîr-i esrâr-ı ehadiyye nebiyy-i kâşifü'l-gumme'ye olsun ki zât-ı sûtûde sıfâtı ehl-i kebâir'e sâye endâz meded ü 'inâyet oldu. Ta'zîmât-ı müteveâliye âl ve ashâb-ı ulî'l-himme'ye sezâvardır ki her biri müznibân-ı ümmet için sübûl-nümâ-yı selâmet olundu.

Ba'de zâ, bu fakîr-i hakîr-i garîk-i yemm-i zünûb ve taksîr, müntazir-i füyûz Ahmet b. Rızâ Mehmet 'Ali el-Ergiri der ki:

İşbu bin üçyüz otuz iki sene-i hicriyyesi'nin şehr-i muharremu'l-harâmı'nın yirmi dokuzuncu günü (29 Muharremu'l-Harâm 1332 / 28 Aralık 1913), fir'avn'ın iman ettiğine dair Şeyh-i Ekber Efendimiz'in "Füsûsu'l-Hikem" nâm eserlerinde kayd [1] ü işâretlerini hâvî ve onu te'yîd ve takviye sûretiyle lisân-ı 'arabî üzerine kaleme alınmış bir risâle mütâlâ'a etmekte idim.

Der 'akab hâtır-ı kelîl'e lâih ve zâhir oldu ki, Hazret-i Şeyh-i Ekber Efendimiz'e sinn-ı sıgarımdan beri teveccühle perverde ve nitâk-ı hubb-i vedâd'la müntabık olduğuma binâen, ol risâle-i muhtasara'nın lisân-ı 'osmânî'ye nakil ve tercüme ve "Rahmet-i Vâsî'a" ismiyle benâm olmasını münâsîp gördüm.

İmdi, yâverî-i tefvîk-i Bârî'ye müsteniden ve âbyârî-i selsebîl-i Cenâb-ı Muhammedî'den muğterifen tercüme ve tahrîri'ne şürû' olundu.

Ma'lûm ola ki, gerek ezmine-i sâlife'de gerekse zamânımızda zuhûr edegelmüş 'ulûm-i resmîye-i mütehayyile erbâbı, fenn-i celîl-i Tasavvuf'un hakâik-i gâmîza ve mesâil-i müşkile-i zevkiyye'sine vüsûlyâfta olamamalarından dolayı Şeyh müşârün ileyh Hazretleri'ni tekfir ettiler. Cehil ve gavâyelerine mebnî ol 'azîz-i muhteremî kudde sırruhûd ilhâd ve zındîka'ya nisbet ettiler.

حاشاه أن يكون من الملحدين فجهلهم بِنادي عليهم بالإلحاد ولكن لا يشعرون حيث تكلموا فيمن لا يصل إلى كنه كلامه أساطين العلماء ولا يفهم مقاله نحارير الفضلاء وعجزت أفكارهم عن درك أسرار كلماته . شعر : وإذا البينات لم تغن شيئا فإلتماس اليهودي بين عناء "وإذا ضلت العقول على علم فما ذا تقول النصحاء"

[Hâşâ ki o mülhidlerden olsun. Zîrâ onların cehâletleri, mülhidlik suçlamasını farkında olmadan kendileri üzerine döndürür. Çünkü onlar öyle bir konuda söz etmektedirler ki, Şeyh-i Ekber'in

1137 / 1725), "Ferahu'r-Rûh'ta hilâfî söylemiştir." [İsmâil Hakki Bursevî, Ferahu'r-Rûh, Muharrem Efendi Matbaası, İstanbul 1294, I/373-374]

³ "Celâleddîn" hakkında kenarda şöyle bir kayıt düşülmüştür: "Hükemâ-i İsrâkiyye'den, Şeyh-i Maktûl Yahyâ Sühreverdî'nin (ö. 585 / 1190), "Heyâkilü'n-Nûr" te'lîfini, "Sevâkilü'l-Hür 'alâ Heyâkilü'n-Nûr" ünvânlı 'arapça şerh eylemiştir. Fârisî'den "Rubâ'ıyyât" kitabını, Yıldırım Bâyezîd için fârisî olarak şerh eylemiştir." [Devvânî'nin, farsça "Şerhu Manzûme-i Rubâiyat" adlı bir eserinin yazması, Süleymaniye, Yazma Başışlar, 4220'de kayıtlı bulunmaktadır. Fakat bu eserin 4. Osmanlı Padişahu Yıldırım Beyazıt'a (ö. 805 / 1403) sunulması mümkün değildir. Çünkü yaklaşık seksen yıl yaşadığı bilinen Devvânî (ö. 908 / 1502), en erken 827 / 1413'te doğmuş olabilir. Dolayısıyla bu eser belki de, 8. Osmanlı Padişahu II. Beyazıt'a (ö. 918 / 1512) sunulmuştur.]

⁴ "Devvânî" kelimesinin devamında şöyle bir kayıt vardır: "Kâzerûn'a bağlı bir köydür." [Yâkût el-Hamevî, Mu'cemu'l-Buldân, Dârü Sâdir, Beyrut, 1977, II/480]

⁵ Tam burada silik bir yazıya mütercim hakkında şöyle bir kayıt vardır: "Fâtih Câmî'i ders-i 'âmlarından Kolaşın nâib-i esbaki merhûm Ergirîli Hoca Rızâ Efendizâde Mehmet 'Ali." Yine bu ilk sayfada bulunan son sekiz satırda ise mütercim, âilesi hakkında şu önemli kaydı düşmektedir: "Ceddîm Mehmet Efendi'nin ahvâlinden bir nebze: "کتب أسمعت من والدي الكبيرة أعني أم أبي رضا أفندي حميده" عليها " : أن جدي كان قاضيا فقيها و سمعت من والدي رضا أفندي كان يقول : "كان الرحمة قالت : إن جدي مجيد أفندي نفى إلى أوطه قعه و أقام بها سنتين و كان يحكي "نجيب أفندي خواجه" : أكثر الأشراف في أركري بمدحون" جدي المشار إليه بأنه كان واقفا يتأويل القرآن عفر الله لنا و لهم و لجميع المؤمنين. لمترجم الفقير مجيد على Rızâ Efendinin annesi, rahmetli Hamîde'nin şöyle dediğini işitmişim: Dedem Mehmet Efendi, Adakale'ye sürülmüş ve orada iki yıl kalmıştır. Necip Efendi Hoca, dedemin kadı ve fakih olduğunu söyledirdi. Babam Rızâ Efendi şöyle derdi: Ergiri'nin ileri gelenleri, yukarıda işâret edilen dedemi; Kur'ân te'vîline vâkıf olmasıyla överlerdi." Yüce Allâh, bizi, onları ve bütün mü'minleri mağfîret etsin! Fakir mütercim Mehmet Ali.]

sözlerinin özüne âlimlerin büyükleri bile ulaşamamış ve değerli üstatlar sözlerini anlayamamış ve [2] cümlelerinin sırlarını idrakta düşünceleri acze düşmüştür.]

Şi'ir:

وإذا البيئات لم تغن شيئاً فالتماس الهدى بهن عناء
وإذا ضلت العقول على علم فماذا تقول النصحاء

[Yalnızca yorgunluk verir yol aramak, delillerden hiçbir anlam çıkmazsa.

Nasihat erbâbı ne diyebilir ki onlara, bilgiyle bile akıllar yoldan çıkarsa!]⁶

Ol tâc-ı evliyâ ve vâris-i esrâr-ı 'aliyye-i Seyyid-i Asfiyâ eş-Şeyh Muhyiddîn-i 'Arabî (560-638 / 1165-1240) kudde sirruhu's-sâmî ki, 'ilim ve 'irfânıyla ma'rûf, ehl-i şark ve garb ve kerâmât-ı 'ilmiyyeleri şöhretgîr-i âfâk olmuştur. Hakkâ ki sadr-ı meşrûhları meclâ-yı füyûzât-ı Mustafaviyye olup rû'yâ-yı ma'lûmesi'nde "Füsûsu'l-Hikem" ismiyle tevsiim eylemesini, Zât-ı Akdes-i Hazret-i Fahr-ı 'Âlem'den telakkî eylediği emr-i misâlî mücibince,⁷ ba'deuh tel'ifine muvaffak buyrulduğu "Füsûsu'l-Hikem" nâm eser-i 'alfleri'nin bir mebhasında buyurmuşlardır ki, "fir'avn" hâdise-i garkta şeref-i imân'la müşerref olmuştur.⁸

Lâkin mes'ele-i imân-ı fir'avn, bu ân'a değin 'Ulemâ-i İslâm arasında hayli kıyl ü kâle ba'is ve vâfir-i ihtilâf ve cidâle sebep teşkil eylemiştir. 'Ulemâ-i İslâm ve erbâb-ı velâyet ve ihtişâm'dan birçokları fir'avnı tırazdâr-ı küfr ü tuğyân eyledi. Diğer bir kısım ise yevm-i haşr ü mîzâna kadar fir'avn'ın boynuna kılâde-i imânî idhâl eyledi.

Hakk ü savâb şudur ki, Süre-i Yûnus'ta vâkî olan; "وجاوزنا ببني إسرائيل البحر فأتبعهم فرعون وجنوده بغيا وعدوا" "حتى إذا أدركه الغرق قال أمنت أنه لا إله إلا الذي أمنت به بنو إسرائيل وأنا من المسلمين" (Yûnus, 10/90) [Derken İsrailoğulları'nı denizin öte yakasına geçirdik; bunun üzerine firavun ve ordusu hışımla onların

ardına düştü. Denizin dalgaları onları örtüp de firavun boğulmak üzereyken; "el-hak, inandım! [3] İsrailoğulları'nın inandığı Tanrı'dan başka tanrı yok! Ve ben de artık kendini yürekte O'na teslim eden kimselerdenim!" dedi] âyet-i celîlesi mantûkan ve mefhûmen fir'avn'ın imân ettiğini tasrîh ediyor. Burada tereddüt ve iştibâha mahal kalmıyor. Hatta bir kimse fir'avn imân etmiştir diye kâil olsa, buna bir mâni' görülmüyor.⁹

Âyet-i kerîme hakkında biraz izahat verelim:

Hazret-i Mûsâ "Medyen" şehriden Mısır'a geldiğinde, Benî İsrâîlî tarik-i hakka da'vet ederek onlardan ba'zı delikanlılar ol da'vete icâbet ettiler. Benî İsrâîl'in ekâbir ve mütehayyizânı Hazret-i Mûsâ'ya iltifat etmediler. Hazret-i Mûsâ dahî emr-i ilâhî mücibince ehl-i imân'la birlikte Mısır'dan çıktı. Âyet-i Kerîme beyân eder ki, Biz, Benî İsrâîlî bahırdan geçirdik. Onlara zülüm ve te'addî etmek fikriyle fir'avn ve etbâ'ı onları ta'kib ettiler.

Hazret-i Mûsâ, Esbât-ı Benî İsrâîl nehr-i Nîl'den geçmeleri için on iki yol açmıştı. Fir'avn cünüduyla yetiştikte o yollar bâkî idi. Fir'avn dahî geçmek esnâsında iken kendisini sular kapladı.¹⁰

Boğulmak lâhık olunca dedi ki; "Şân budur ki, Ma'bûd-i bi'l-Hak ancak Benî İsrâîl'in imân ettikleri Zât-ı Ecell'dir. Ben O'na imân ettim ve ben Müslimîn'denim."

⁶ İmâm Bûsîrî'nin (ö. 696/1297) Kasîde-i Hemziyye'sinde bulunmakta olan bu beyitlerin şerhi için bak: İbn Hacer el-Heytemî, el-Minahu'l-Mekkiyye fî Şerhi'l-Hemziyye, thk. Ahmed Câsim el-Muhammed-Bû Cumu'a Mekerî, Dârul-Minhâc, Beyrut, 2005, s. 402-405.

⁷ İbnu'l-'Arabî, Füsûsu'l-Hikem, thk. Ebu'l-'Alâ 'Affî, Beyrut, 1980, s. 47; thk. Mahmûd Mahmûd el-Gurâb, Dimesk, 1985, s. 19.

⁸ İbnu'l-'Arabî, Füsûsu'l-Hikem, thk. 'Affî, s. 211-213; thk. Gurâb, s. 416-419.

⁹ Dördüncü sahifenin burasında, rahmetli hocam sâbık Kandıra Müftüsü Ali Yılmaz Efendi şu notu düşmüştür: ["فلم يك يتبعهم إيمانهم لما رأوا"] Söz konusu âyet-i celîle'nin anlamı şöyledir: "Fakat cezamızın farkına vardiktan sonra iman etmiş olmaları, kendilerine bir fayda sağlamayacaktır." (Mü'min, 40/85) Hızır Bey b. Celâleddîn'e (ö. 863/15459) ait olduğunu söylediği beyit ise, Ali b. Osman el-Üşî el-Fergânî'nin (ö. 575/1179) Kasidetü'l-Emâlî'sinin 42. beytidir ki anlamı şöyledir: "İmtisâl (yani Allah'ın emir ve nehiyelerini yerine getirmek) olmadıgından bir şahsın yeis (sekerâtu'l-mevt, can geçişirken gelen baygınlık, dalgınlık) halindeki imanı makbul değildir." Bursevî, bu beyitte geçen "ye's" kelimesinin, Mü'min, 40/85. âyette olduğu gibi "be's" olması gerektiğini ileri sürmektedir. Nitekim Emâlî'nin bazı nüshalarında da "be's" şeklindedir. İsmail Hakkı Bursevî, Rûhu'l-Beyân, el-Matba'atu'l-'Usmâniyye, İstanbul, 1330, VIII/222; 'İzz b. Cemâ'a, Deracu'l-Me'âli fî Şerhi Bed'î'l-Emâlî, thk. Mecdî Gassân Ma'rûfî, Muessesetu'l-Kutubî's-Sekâfiyye, Beyrut, 2011, s. 142-144; Durmuş Özbek, el-Üşî ve "Kasidetü'l-Emâlî" Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1994, sayı: 5, s. 300; M. Sadî Çögenli, 'Âli b. Osmân el-Oşî'nin (ö. 575/1179) el-Emâlî isimli Manzum Risâlesi ve Türkçe'ye Çevirisi, EKEV Akademi Dergisi- Sosyal Bilimler-, 2005, cilt: IX, sayı: 22, s. 181.

¹⁰ Taberî, Câmî'u'l-Beyân, thk. Dr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî, Dârul Hecr, Kâhire, 2001, XVII/580-589; İbn Kesîr, Tefsîr, thk. Mustafâ es-Seyyid Muhammed-Muhammed es-Seyyid Reşâd-Muhammed Fadl el-Acmâvî-Ali Ahmed Abdülbâkî-Hasen Abbâs Kutub, Muessesetu Kurtuba, Kâhire, 2000, c. 10, s. 347-350; Suyûtî, Durru'l-Mensûr, thk. Dr. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî, Merkezu Hecr İ'l-Buhûs, Kâhire, 2003, c. 11, s. 256-268.

Ahlâk Dergisi

“أمنت بأنه لا إله إلا الله الذي أمنت به بنو إسرائيل” [inandım] kavlı-şerîfî'nin tercümesi; “أمنت الخ” [İsraioğulları'nın inandığı Allah'tan başka tanrı olmadığına inandım] takdîrinden alınmıştır ki, “إلا الله الذي” [Allah'tan başka] takdîr olunur. Çünkü “أمنت الخ” [inandım] kavlı-şerîfî'nin mâ ba'dinde vâkî olan “لا”; harfî cinsten hükmü nefyeden “لا”dır kâ'ide-i nahviyyesi mücibince, bu harfin haberi mahzûftur.

Ba'de't-takdîr hülâsa-i ma'nâ; tasdîk ve teyakkun ettim ki 'ale't-tahkîk [4] Allah'tan gayri vücûd'da Ma'bûd bi'l-Hak yoktur ki ta'bîr-i 'arabîsi; “لا وجود إلا” [tasdik ettim ve yakinen bildim ki, varlıkta bihakkin kulluğa layık olan Tanrı ancak, İsrâioğullarının inandığı Allah'tır] dir. Benî İsrâîl'in îman eylediği Ma'bûd bi'l-Hak ise, Mûsâ ve Hârûn 'aleyhime's-selâm'ın vücûdunu haber verdikleri Zât-ı Akdes'tir.

Bu beyân ve îzahtan anlaşıyor ki “fir'avn” îman ve tasdikini Ma'bûd bi'l-Hakk'a tahsîs eyleyerek işbu tahsîs ve hasra mantûk ve mefhûm-i âyet-i kerîme delâlet eder. Fir'avn, kelâm-ı mezkûru kalbiyle, Vücûd-i Hakk'ı müsamim olarak söylemiş ve ol tasmiî nutk-ı lisânî ile te'yîd eylemiştir. Fir'avn'ın îmanını lisânen nâtik olması îman eylediğine zâhirdir. Ama kalben îmanına delîl ise; “أمنت الخ” [inandım] cümle-i fi'liyye'sidir.

Bu cümle'nin fir'avn'ın îman ettiğine delâlet ve şehâdeti cümle-i ismiyye olan; “وأنا من المسلمين” [Ve ben Müslümanlardanım] cümlesinin mazmûnuyla, bir de harf-i tahkîk olan; “أنه” kavlı-şerîfî'indeki “أن” meftûha-i müşeddede ile te'kîd olunduğudur. Onun îmanına delâlet eden kavlı- mezkûr, tabî'dir ki aklı kâmil ve müstakîm ve tetarruk-i fesattan mahfûz ve selîm bir hâlinde söylediğini ve kendisini sular kaplayarak hâlet-i gaşyân ve garkında söylemediğini hükmetmek bir emr-i âşikârdır.

'Ulemâ-i Mütakellimîn'den bir zümre-i tahkîk demişlerdir ki, îman yalnız kalben tasdik'ten ibârettir, lisânen ikrâr ise ahkâm-ı şer'iyye'nin icrâsına mücerred bir şarttır.¹¹

Hâlbuki fir'avn kalben îman ve lisânen ikrâr ettikten sonra kendisine mevt hülûl eylemiştir. Şeyh-i Ekber Efendimiz Hazretleri'nin, fir'avn'ın îmanına kâil ve hâkim olması ve bu hükümden murâd ve maksûdu da [5] ber vech-i mebsût ve meşrûh îman eylediğidir.

Binâen 'aleyh fir'avn vech-i sâlifü'l-beyân üzere îman eyledikten sonra rûhu kabzolunarak 'unuku ribka-i îmanla kisvegîr olmuştu. Bir kimse şeref-i îmanla müşerref olup ta 'azm-i tâm'da sebât edecek olur ise; “الإسلام يجب ما قبله” [İslâm, önceki günahları siler.]¹² müktezâsınca küfr ü 'inâd hâlinde irtikâb ettiği kusurlar tecâvüz eylediği ilâhî hukûklar sâkit ve ma'fûv olur.

Fir'avn dahî îman ettikten sonra hatîât ve âsâm iktisâb edecek kadar bir müddet hayat sürmediğinden tecâvüz eylediği hukûk-i ilâhiyye'den mazhar-ı 'afv olduğu müsteb'ad değildir. Lâkin sükût-ı hatâyâ 'afv-i zünûb'un itlâk üzere cereyânî hilâf-ı kâ'ide-i mukarara'dır.

Çünkü bir kimsenin küfr ü ma'siyeti hâlinde irtikâb ettiği cerâyimden hukûk-i 'ibâd'a 'âid olanlarından İslâm'a geldikten sonra da âhîretçe hesâb ve münâkaşaya ma'rûz ve dūcâr olacağı emr-i muhakkak ve âşikârdır.

İşte ba'de'l-İslâm bir kimsenin ne gibi mevâdd ve husûsâtta mazhar-ı 'afv olacağı ve kendisinden hukûk-ı 'ibâdın aslâ olamayacağı keyfiyeti Şeyh-i Ekber Hazretleri nezdinde ma'lûm ve meczûmdur.

Ba'dehû Şeyh-i Ekber kuddise sırruhu'l-ethar buyurdular ki, Cenâb-ı Hakk'ın âyet-i sâbika-i münîfe mantûku mücebince fir'avn'ın îman ve İslâm'ını kabul buyurması efrâd-ı 'usâtta hiçbir ferdin girdâb-ı kutût ve lüce-i ye's ü nevmîdî'ye düşmemesi için bir lütf-i hâss-ı 'âli'l-'âl ve 'inâyet-i müsîkin-i bi'l-bâl-i bâl'dir.

“قل يا عبادي الذين أسرفوا على أنفسهم الخ” (Zümer, 39/53) [De ki; Allah şöyle buyuruyor: Ey kendilerine karşı haddi aşan kullarım! [6] Allah'ın rahmetinden umudunuzu kesmeyin! Allah bütün günahları bağışlar. Çünkü yalnız O, çok bağışlayıcıdır, rahmet kaynağıdır!] âyet-i furkâniyyesi bu da'vânın bir şâhid-i 'âdilidir.

¹¹ Ebu'l-Berekât en-Nesefî, 'Umdu'tu 'Akîdeti Ehli's-Sunne ve'l-Cemâ'a, thk. W. Cureton, London, ts. s. 23; Teftâzânî, Şerhu'l-'Akâidi'n-Nesefiyye, Mısır, 1339, I/176-181.

¹² Ahmed, Müsned, IV/198-199, 204, 205; thk. Hamze Ahmed ez-Zeyn, Dâru'l-Hadis, Kâhire, 1995, XIII/491-493, 507-508, 512, h. 17705, 17740, 17754; İbn 'Abdî'l-Hakem, Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib, thk. 'Abdu'l-Mun'im 'Âmir, el-Hay'etu'l-Âmme li Kusûri's-Sekâfe, Kâhire, 1961, s. 242-243; Taberânî, Ehâdisu't-Tivâl, thk. Hamdî 'Abdu'l-Mecîd es-Selefi, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1998, s. 36-38, h. 12; Ebû Nu'aym, Ma'rifetu's-Sahâbe, thk. Âdil B. Yûsuf el-'Azâzî, Dâru'l-Vatan, Riyâd, 1998, IV/1988, h. 4993; Heysemî, Mecme'u'z-Zevâid, thk. Muhammed 'Abdu'l-Kâdir Ahmed 'Atâ, IX/432-433, h. 15890; Elbânî, İrvâu'l-Galîl fi Tahrici Ehâdisi Menâri's-Sebil, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1979, VI/121-124, h. 1280.

Bu şâhidin 'adâlet ve tezkîyesi; "ولا تياسوا من روح الله إنه لا يياس من روح الله إلا القوم الكافرون" (Yûsuf, 12/87) [Ve Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin! Bilin ki, hakk'ı inkar eden insanlardan başkası Allah'ın hayat bahşedici rahmetinden ümit kesmez.] âyet-i celîle'sinin teselliyetbahş-ı kulûb-i 'usât olan mazmûn-i kudûsîsidir.

Fir'avn ise, ravh-i ilâhî ve rahmet-i şâmîle-i sübhâniyye'den kânit ve kâtî'î emel olanlardan olmadığına binâen îman ve tasdîka müsâra'at-ı iz'ân ve İslâm'a mübâderet eyledi. Mengûş gûş-i kabûl olmaya şâyân mahfûz sine-i hamûl edilmeye cesbân işbu takrîrimiz bir Kelâm-ı Hak'tır.

Bu makâl-i sıdk ittisâm ve sehun zînet-i insicâm öyle bir güfte-i pür nüktedir ki, hüsn-i kabûlünden ibâ eden esâlib-i Kelâm-ı Rabb-i Rahmân'a, dekâik-i esrâr-ı Kitâb-ı Refî'û's-Şân'a killet-i vükûfla mevsûf Kavlı-Melik-i dû cihâmı nedret-i derkle sezâ-yı tavsîftir.

Gelelim âyet-i celîle'de fir'avn'ın îman ve İslâm'ı kabûl eylediğini il'ân eden delil ve bürhân; "الآن وقد عصيت قبل وكنت من المفسدين" 13 [Yûnus, 10/91] [Ona, "Ancak şimdi mi?" denildi. Oysa bu güne kadar Bize hep başkaldırılmış ve bozguncular arasında yer almıştın!] kavlı-celîl-i sübhânîsi'dir.

Kavlı-şerîf-i mezkûr, kâ'ide-i me'âniye mûcibince nefy ü kaydı muhtevî ve müstemil bulunduğundan nâşî nefy-i vâki-'î kayda müteveccih ve musallat olarak kaydı ifâ-yı hükümden ref' ve mu'attal eder.

Bir de kavlı-şerîf-i mezkûrdaki "الآن" [şimdi mi?] kelimesindeki hemze, ma'nâ-yı inkârî müffiddir. İnkâr ise ma'nâ-yı nefyî mütezammın olduğundan merci' ve meâl-i 'ibâre; "ما عصيت يا فرعون الآن بل" [7] olmuş olur. Ya'ni, "Ey fir'avn! Şimdi 'âsî değilsin! İmanın 'isyânını izâle ve mahv eyledi."

Demek ki, nefy-i vâki-'î kayd olan ma'siyet-i hâzırâyı nefyî ve ref' etmiş oldu. Veya ma'siyet kaydı, nefyî takyîd etmiş olabilir ki, işbu tevcîh-i ahîre nazaran takdîr-i kelâm; "حالة عصيانك لم تكن زالت" [7] olmuş olur. Ya'ni, "Hâlet-i 'isyânın olmadı. Belki senin îman etmeğinle zâil oldu."

Binâen 'alâ hâzâ, fir'avn'ın sıhhat-ı îmanına kâil olmakta 'aklen bir gûnâ mu'âriz-ı kat'iyye'ye tesâdüf olunmaz. Emr böyle olunca Şeyh-i Ekber kuddise sirruhu'l-ethar Efendimiz'in kâil ve zâhib oldukları husûs-i sâlihu'l-beyâna hükmetmeğimiz için bir mâni' mutasavver olmadığından, îmân-ı fir'avn sâbit ve kabûlü müseccel olduğunu hükmetmek lâzım gelir.

"الآن" [Şimdi mi?] kelime-i şerîfesindeki hemze, ma'nâ-yı inkâra haml olunduğu mukaddemâ söylenmişti ki, bu ma'nânın mufassalan beyân ve îzâhında İbn Hişâm (ö. 761 / 1360) şöyle söylüyor:

"Hemze iki ma'nâdan birinden hâli değildir. Ya ma'nâ-yı inkârî-i ibtâlî'ye mahmûldür. Bu ma'nâ, hemze'den sonra gelen kelâmın gayr-i vâki' olmasını îcâb eder. Çünkü bu sûrette hemze'nin mâ ba'dinde mevrûd-i kelâm'ın vükû'unu iddî'â eden da'vâsında behemehâl kâziptir: "فاستفتهم أريك الخ" (Sâffât, 37/149) [Şimdi onlardan sana cevap vermelerini iste: Senin Rabbinin kızları var da onların yalnız erkek çocukları mı var?] kavlı-şerîfî'nde vâki' olan "أريك" [senin Rabbinin mı?] kelime-i şerîfî'sindeki hemze'nin mâ ba'di ki, Allah'ın kızları olmak mazmûn ve müfâdı gayr-ı vâki'dir.¹⁴

Yahut ma'nâ-yı inkârî-i tevbihî'ye mahmûldür. Ma'nâ-yı mezkûr ise, hemze mâ ba'dinin vükû'unu ve fâ'ili'nin melûm ve müvebbah olmasını iktizâ eder: "أتعبدون ما نتحتون" (Sâffât, 37/149) [Kendi ellerinizle yonttuklarınıza mı tapıyorsunuz?] kavlı-şerîfî'yle muhâtab olanlar yonttukları

¹³ Mütercim'in bu âyet'e düşmüş olduğu kenar notu şöyledir: [Fir'avn kelime-i şehâdeti telaffuz eyledi. İman eylediği "ilâh", Benî İsrâil'in ilâh olduğunu tasrîh eyledi. Tâki kendisine îman ettiği vahmî mündefî' olsun. Zirâ sâbıkta demişti ki; "أنا ربكم الأعلى" (Nâzi'ât, 79/24) [Ben sizin en yüce rabbinizim!] ve "ما علمت لكم من إله غيري" (Kasas, 28/38) [Ben sizin benden başka bir ilâhınız olduğunu bilmiyorum!] İşte Benî İsrâil Allâh'ına îman ettim demesiyle vehim ihtimâli zâil oldu. Kezâlik şâhirler îman ettiklerinde; "Mûsâ ve Hârûn Allâh'ına îman ettik" ki, "Rabbu'l-'âlemîn'den sonra (A'râf, 7/121-122; Şu'arâ, 26/47-48) tekeyyüd, kezâ fir'avn'a îman ettikleri tevehhüm olunmasın. Fir'avn, îmân te'kid ile; "وأنا من المسلمين" (Yûnus, 10/90) [Ve ben de müslümanlardamım] dedi. Eğer denirse ki; "وقد عصيت قبل الخ" (Yûnus, 10/91) [Oysa, bu güne kadar Bize hep başkaldırılmış ve bozguncular arasında yer almıştın!] delâlet eder ki, Fir'avn'ın îmânı makbûl değildir? Cevâben denilir ki, bu âyet iki ihtimâli müstemildir. 1-Takrîf, 2-Tevbih'tir. Zamân-ı tavil'de takrîf ile tefrît eyledi. Zamân-ı kasîr-i yesîr'de tedârik gösterdi. Bu ihtimâl, ihtimâl-i kavî'dir. Çünkü onun zâhiri şunu gösteriyor ki, fir'avn îmân'da sâdık ve muhlis idi. Eğer muhlis olmayaydı, kendisinden asl-ı îman nefiy olunurdu. Nitekim Sûre-i Hûcûrât'ta îmân-ı a'râb nefiy olunmuştur. Binâen 'aleyh kelâm-ı mezkûrun zâhiri tevbih olup yoksa fir'avn'ın îmânının kabûl olunmadığından 'ibâret değildir. 2-Tevbih, onun îmânının 'adem-i kabûlüne işâret ola. Bu ihtimâl, ihtimâl-i ba'dî'dir. Binâen 'aleyh 'adem-i kabûle delâlet eder. Karîne olduğundan mücerred tevbih'dir. Mücerred tevbih'in 'adem-i kabûle karîne olması, ihtimâl-i ba'dî'dir. Binâen 'aleyh kelâm-ı mezkûr onun îmânına nassan delâlet etmiş oldu. Bunda iki nass vardır. İşte kelâm-ı mezkûr, ihtimâl-i evvel'e haml elemekle zâhir olup, ihtimâl-i sâni'ye haml olunması mercûhtur. Mercûh ise bir nass'a mu'âriz olmaz. Nerede kaldı ki iki nass'a mu'âriz olsun?] Li mütercimihi'l-fakir Mehmet 'Ali el-Ergiri 'afâ 'anhu'l-Bârî.

¹⁴ İbn Hişâm el-Ensârî, Mugni'l-Lebib 'an Kutubi'l-E'arîb, thk. Dr. 'Abdu'l-Latîf Muhammed el-Hatib, et-Turâsu'l-'Arabî, Kuveyt, 2000, 1/91.

Ahlâk Dergisi

ağaçlardan ma'mûl ve musavver putlara perestiş ettiklerinden dolayı mu'âteb müvebbah oldular ki, bu meal, ma'nâ-yı inkârî-i tevbihî'ye mahmûl hemze'nin mâ ba'di olmakla [8] berâber fi nefsi'l-emr vâki'dir.¹⁵

Fir'avn'ın îmânının nâtık olan âyet-i celîle'de hemze-i "الآن" [şimdi mi?], takrîr ve ta'dâd olunan me'ânî-i hemze'den ikinci ma'nâ'ya mahmûldür ki, ma'nâ-yı âyet; "الآن أمنت" [şimdi iman ettin] olup, yoksa "الآن ما أمنت" [şimdi iman etmedin] değildir.

Âyet-i celîle'de takdîr-i ahîr murâd olursa, ya'ni ma'nâ-yı inkârî-i ibtâlî'ye haml edilse, ber vech-i meşrûh îmânın menfî ve gayr-i vâki' olmasını iş'âr ettiğinden derece-i muhâliyyeti derkâr ve Kelâm-ı Mecîd'de kizb-i bî i'tibâr bulunmak lâzım gelir. "نزاه ذاته عن شوائب النقص و سمات النقصان و تقدس" [Yüce Allâh'ın Zât'ı, eksiklik kusurlarından ve noksanlık âlâmetlerinden münezze, Kelâmı ise, yalan ve iftirâdan mukaddestir.]

İmdi "الآن أمنت" [şimdi mi iman ettin?] takdîri, hemze'nin ma'nâ-yı inkârî-i tevbihî'ye haml olunarak îmân'ın vâki' olduğunu ifhâm ediyor. Siyâk-ı âyet-i kerîme dahî şu ma'nâyı iş'âr ediyor; "ما قبلنا إيمانك" ya'ni, "senin îmânını kabul etmedik" diye takdîr olunmak husûsu ise, hiçbir vechile olamaz. Çünkü bu takdîre kâil olup onu ihtiyâr ve tercih etmek bâbında delâlat-ı selâs'tan hiçbir delil ve burhân'a tesâdüf olunmaz.

Bir de kavli-şerîf-i mezkûr'daki hemze'nin tavzîh olunan mahmil-i mültezem'den başka diğeri bir mahmili de, hemze'nin 'itab ve telattuf fi'l-makâl kabîlinden olması da câiz ve sahlîh'tir.

Bunun belâgat-ı 'arabî'de nazîri vardır. Meselâ zeyd'i darbet hâlbuki Zeyd kardeşindir meâlinde olan "إضرب زيدا وهو أخوك" [Kardeşin olan zeyd'e vur!] gibi. Bu sözde 'itâb ve tevbih'ten sonra bir nevi şefkat ve ta'attuf ve telattuf-i mahsûs vardır.

Hemze'nin bu ma'nâya haml olunmasında delîl [9] "فقولا الخ" (Tâhâ, 20/44) [Ama onunla yumuşak bir dille konuşun ki, o zaman belki aklını başına toplar, yahut böylece, en azından kendisine gözdağı verilmiş olur.] kavli-şerîf'dir. Zîrâ kavli-şerîf'in mâ ba'dinde bulunan "لعل" [belki] lafzının ifâde ettiği ma'nâ, emel ve teraccî'dir.

Hak Te'âlâ ise ba'de'l-iblâğ ahvâl-i âtiye-i fir'avn'dan gereği gibi habîr ve hiçbir şeyin dâire-i 'ilminden hâric olmadığını necd-i ulî'l-nühâ'da iltizâmğir oluna.

Ve ma'nâ-yı vâki'in Hakk-ı Bârî'de memnû' ve muhâlâtan bulunmasına mebnî "لعل" [belki] lafzının ma'nâ-yı vâki'den münselîh ve mücerred olarak mâ ba'di olan tezekkür ve haşyet mazmûnunun vükû'u vâcîptir.

İşte fir'avn'ın garkı zamanında intifâ' ve istifâde ettiği bir keyfiyet ve hâl Cenâb-ı Hakk'ın kullarına olan merâhim-i mâ lâ nihâye ve eltâf-ı rabbâniyyesini mülâhaza ve tezekkür eyleyerek, rahmet-i vâsi'a-i ilâhiyye'den nevmîd ve me'yûs olmadığıdır.

Ama kavm-i Yûnus hakkında Kur'ân'da zıkr ü beyân buyurulan kıssa, bizim tenvîr-i müdde'â bâbında serd ü ityân edegeldiğimiz izâhâta münâfi olmadığı vücûh-i âtiye ile müdellel ve müberhen'dir.

Evvelen; kıssa-i mezkûre şunu müfiddir ki, şeref-i îmânla müşerref olmak hayât-ı dünyâ'da hizyin inkişâfı ve 'azâbın indifâ'ını mûcib olmamakla berâber âyet-i kerîme'deki istisnâ ise, istisnâ-i münkatî'dir.

Sâniyen; "الآن" kelime-i şerîfe'sinden bi tarîki'd-delâle anlaşılan tevbih ve tekdîr-i fir'avn'ın makbûliyet-i îmân bâbında iz'ân ettiğimiz hüküm ve müdde'âya zarar vermez. Biz Kur'ân-ı Kerîm'de bu makûle takrî'ât ve tevbihât'ın nezâir-i 'adîde ve emsâl-i keşîre'sine pek çok tesâdüf etmekteyiz. Ez cümle ma'siyet işleyen mü'minîn hakkında îrâd ve isdâr buyurulan mezemmât ve tevbihât hep o kabîldendir.

Sâlisen; fir'avn hakkında mükerreren vârid olan tevbihât ile onun la'n ve mezemmetini mübeyyin âyât-ı celîle dahî fir'avn'ın îmânının [10] 'adem-i kabûlune delâlet etmez. Zîrâ Kur'ân-ı Hakîm'in mevâzi-i adîdesinde 'usât-ı mü'minîne zemm ve la'net olunmaktadır. "إلا من تاب الخ" (Furkân, 25/70) [Şu kadar ki, pişman olup doğru yola dönen, inanıp dürüst ve erdemli davranışlar ortaya koyan kimseler bunun dışındadır. Bundan ötürü, önceki kötü hallerini Allah'ın iyi hallerine dönüştürdüğü kimseler işte böyleleridir. Çünkü Allah çok acıyıp esirgeyen gerçek bağışlayıcıdır.] âyet-i celîlesi'nin hükm-i münîfine tevflkan fir'avn ve emsâli 'usât ba'de'l-mevt nâil-i kerâmât ve vâsıl-ı mesûbât olmuş olur.

¹⁵ İbn Hişâm, Mugni'l-Lebîb, I/93.

İşte bundan anlaşılır ki, bir kimse ma'âzallah Te'âlâ bir ma'siyet irtikâb eylese, ol ondaki fi'li kerîh görülmelidir. Yoksa o kimseyi o zenb üzerine haml etmek câiz olmaz. Çünkü sıdkan tâib olan mazhar-ı mağfired olacağından, zenb-i sâbık zarar vermez. Buna delîl, ashâb-ı kirâm'ın vâsıl oldukları merâtibtir. Kable'l-İslâm bunlar 'ibâdât-ı asnâm, katl-i benât gibi hatîât irtikâb etmişken ba'de'l-enbiyâ hayr-i halkillâh oldular.

Bundan zamânımızdaki ba'zı kesân'ın hasbe'l-beşeriyye irtikâb-ı zünûb edenlere karşı onları ol zünûba haml ettikleri görülüyor. Ve ol müşahhas günahkârı ol ma'siyetle görüyorlar. Câizdir ki, bir sâ'at geçince tevbe eylemesi muhtemeldir.

Binâen 'aleyh imâm olursa ona iktidâ ile, "فإن عصوك فقل إني الخ" (Şu'arâ, 26/216) [Buna rağmen sana karşı çıkarlarsa, de ki: "Ben sizin yapıp-ettiklerinizden sorumlu değilim!] mücibince Hazret-i Fahr-i Âlem sallallâhu 'aleyhi ve selem Efendimiz o kabîl kimselerin 'amellerinden teberrî ile me'mûr buyurulmuş. Yoksa kendilerinden değil!

Hattâ mervî'dir ki, "Hâlid b. Velîd" "صبياناً" [şirkten çıktık] sözüyle dâire-i İslâm'a geldiklerini i'lâm etmek isteyen ba'zı kimseleri tu'me-i şimşir eylediği husûsu vâsıl-ı sem-i sa'âdet-i Hazret-i Nübüvvetpenâhî olunca; "اللهم إني أبرء إليك مما صنع خالد بن الوليد" [Ey Allâhım! Hâlid'in işlediği şu işten sana sığınırım!] buyurdular da; "من خالد؟" [Hâlid'den] buyurmadılar.¹⁶

Tarîk-i necât ancak budur. "إن الحسنات يذهبن السيئات" (Hûd, 11/114) [Muhakkak ki iyi eylemler kötü eylemleri giderir.] şerefvârid olmuştur. Yoksa, "إن السيئات يذهبن الحسنات" [Muhakkak ki kötü eylemler iyi eylemleri giderir.] vârid olmamıştır.¹⁷

İşte şu mütâla'a-i dakikâdenem dolayı Şeyh-i Ekber kuddise sırruhu'l-ethar [11] fir'avn'ı mü'minîn zümresine idhâl ile nâcîn'den kılmıştır.

Râbî'an; "ومن يقتل الخ" (Nisâ, 4/93) [Fakat her kim bir mü'mini kasden öldürürse, onun cezası, cehennemde kalmak olacaktır. Allah onu mahkum edecek, lânetleyecek ve onun için korkunç bir azap hazırlayacaktır.] âyet-i kudsiye'siyle ehâdis-i nebeviye mürtekeb-i kebâir olan ehl-i îmân ahvâlini hâkî'dir.

Ma'a hâzâ ehl-i sünnet ve cemâ'at'tan hiçbir ferd yoktur ki, kebâir-i zünûb mü'minleri îmândan çıkarıyor diye kâil olsun!¹⁸ Binâen 'aleyh Kur'ân-ı Kerîm, fir'avn'ın îmân ederek makbûlu'l-îmân olduğunu nâtik olmasına nazaran fir'avn, "إلا من تاب" [Şu kadar ki, pişman olup doğru yola dönen] hüküm-i münîfi'nin müstemil bulunduğu müjde-i kıymetdâra dâhil oldu.

Cenâb-ı Hakk'ın Hazret-i Mûsâ'nın vâlidesine olan hitâbını hikâye buyurarak fir'avn'ı; "ياخذ عدو لي الخ" (Tâhâ, 20/39) [Bana düşman olan biri ve o'na ilerde düşman olacak olan biri o'nu oradan alıp evlat edinecektir.] âyet-i celîle'si müfâdınca 'adâvetle tavsîfi şöyle îzâh olunur ki; ism-i fâ'iller müştakkât cümlesindedir. Ma'nâ ve cüz-i ahîrine telebbüsü hâlinde ism-i fâ'il hakîkat olup, 'inde'l-usûliyyîn nutk hâlinde esahh olan hakîkat ma'nâsına haml olunmaktadır. Olsa olsa mecâz olur.

Mecâz olduğu sûrette, fenn-i mahsûsunda beyân olduğu üzere, mecâz bir lafzı mevzû' ve mu'ayyen bulunduğu ma'nâdan başka bir ma'nâda isti'mâl etmek, her hâlde karîne-i mâni'a lüzûm ve ihtiyaç vardır.

Bu makâmda ise, fir'avn'ın küfr üzerine vefât ettiğini iş'âr edecek hangi karîne vardır?

İmdi fir'avn'ın dâr-ı dünyâ'dan küfr üzere gittiğini iddi'â edenlere sorarak, kelâm-ı mezkûr'un mecâz olduğunu açıktan açığa gösterecek bir karîne var ise, o karîneye dâir kendi fikir ve mütâla'alarını ve ol bâbtaki karîneyi irâe ve ta'yîn eylemeleri icâb eder. Ma'a hâzâ hakikat mümkün iken mecâz-ı hakikat'a hiçbir sûrette mu'âriz ve müzâhim olamaz.

Burası da şâyân-ı kayd ü ihtârdır ki; "ياخذ عدو لي الخ" (Tâhâ, 20/39) [Bana düşman olan biri ve o'na ilerde düşman olacak olan biri o'nu oradan alıp evlat edinecektir.] kavli-şerîfi bâb-ı

¹⁶ Buhârî, Sahîh, Megâzî, 64/58, h. 4339. Kissanın tamamı şöyledir: Hz. Peygamber (s.) Mekke Fethi'nden sonra, Şevvâl ayında, Huneyn'e çıkmadan önce, Hâlid'i (r.), muhâcîr ve ensâr'dan 350 askerle birlikte, Mekke'nin güneyinde Yelemlem'de yerleşik Benû Cezîme üzerine, savaşmak için değil de İslâm'a davet için göndermişti. Fakat bunlar, "eslemnâ=biz Müslüman olduk" demesini beceremedikleri için "sabe'nâ, sabe'nâ=şirkten çıktık, şirkten çıktık" demeye başladılar. Bunun üzerine Hâlid, bunları esir etmeye ve öldürmeye girişti. Durum Hz. Peygamber'e (s.) ulaştığında, Hz. Hz. Peygamber (s.) Hâlid'den değil de, Hâlid'in yaptığı bu işten Allâh'a sığındı. Bu hadîseyi İbn Hacer el-'Askalânî de Devvânî gibi yorumlamış ve şöyle demiştir: "Zâhir olan şudur ki, Hz. Peygamber'in böyle bir eylemden Allâh'a sığınması, ne fâilinin günahkar olmasını, ne de tazminat ödemeye zorlanmasını gerektirir. Çünkü eyleme dökülmesi çirkin olsa da içtihatı hata edenden günah kalkar." Bak: İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, Dâru Taybe, Riyâd, 2005, XVII/20.

¹⁷ Neseff, 'Umde, s. 25; Teftâzânî, Şerhu'l-Mekâsîd, thk. Dr. 'Abdu'r-Rahmân 'Amîra, 'Âlemu'l-Kutub, Beyrut, 1998, V/140-148.

¹⁸ Neseff, 'Umde, s. 24-25; Teftâzânî, Şerhu'l-'Akâid, I/168-178; Şerhu'l-Mekâsîd, V/200-206.

Ahlâk Dergisi

meşâkile'dendir. Çünkü fir'avn'ın Mûsâ'ya olan 'adâveti hakikî ise de [12] lâkin fir'avn Allâh'ın hakîkaten 'adüvvü değil idi.

Binâen 'aleyh Cenâb-ı Hakk'ın kavli-şerîf-i mezkûr'da fir'avn'ı evvelâ 'adüvv-i ilâhî olarak îrâd ve tavsîf buyurması, ikinci 'adüv lafzının sebk ü şekline mütevâfık ve mütenâsip olmak içindir.

Ama ashâb-ı cürüm ve ma'siyet'in hülûl i ecel ve huzûr-i mevt ve müşâhede-i ahvâl-i uhreviye zamânında edebilecekleri nedâmet ve tevbelerinin 'adem-i kabûlu husûsunda; "حتى إذا حضر أحدهم الموت الخ" (Nisâ, 4/18) [Oysa ne ölüm anına kadar kötülük işleyip duran, ama o an gelip çatığında "Şimdi tevbe ediyorum!" diyenlerin tevbesi kabul edilecektir, ne de hakikat inkarcısı olarak ölenlerin; Biz, işte böylelerine şiddetli bir azap hazırlamışızdır.] âyet-i celiflesiyle ihticâc ve istidlâl edenler bu istidlâllerile bir günâ matlûb ve netîceye destres olamamışlardır.

Tevbe dediğimiz, ki 'âsî bir kimsenin fi'l-hâl işlediği günâh ve hatâları kal' ve terk ederek sâdikâne ve hülûskârâne bârgâh-ı kudsiyet-i iktinâh Hazret-i Rabb-i Mûte'âl'e rücv' ve inâbesi'dir. Bunun kabûl olunacağı mahall-i iştibâh değilse de, lâkin âyet-i kerîme'den celf ve vâzih bir sûrette anlaşılan tevbe; hilâf-ı şer'î ef'âl ve harekâtta evkâtüzâr olanlar hakkında, kendilerine 'alâmât-ı mevt ve emârât-ı fevt âşikâr olunca, "mücerred şimdi tevbe ve nedâmet ettim" demeleri hakkındaki tevbe'dir.

Bu sıfatla muttasıf olan tevbe-i nâdimîn rehîn-i cây-i kabûl ve icâbet olunmaz. Bir de kâfir olarak vefât edenlerin tevbeleri de mesmû' ve makbûl olmayıp o makûle için elem ve keder verici 'azâb tehyie ve âmâde kılınmış demektir.

Görülüyor ki, âyet-i sâlife-i mezkûre'de iki fikra vardır. Bizim mahatt-ı fâide ve mevzi-'i âidemiz, âyet-i kerîme'nin birinci fıkrasındadır ki, kârgüzâr-i seyyiât olarak kendilerine mevt mülâkî olanlar der 'akab tevbe ederler. İşte bunların tevbeleri kabûl olunmaz. Fıkra-ı ûlâ'nın müteşekkil bulunduğu "حتى إذا حضر الخ" (Nisâ, 4/18) [Oysa ne ölüm anına kadar kötülük işleyip duran, ama o an gelip çatığında, şimdi tevbe ediyorum!] cümlesindeki huzûr-i mevten murâd, huzûr-i melâike-i mevttir. Bu ma'nâ kütüb-i mu'tebere-i tefâsîr'in hemân kâffesinde bu tarzda tasrîh ü beyân olunmuştur.¹⁹

Haydi sened-i müstedilli teslîm edelim de [13] mevt'ten murâd nefis ve zât-ı mevt'tir diyelim. Bu sûrette mevt'in huzûru zamânında tevbe'nin makbûl olmaması demek; rûh gargara'ya vâsıl olması demektir.²⁰

Hâl böyle iken, fir'avn'ın 'adem-i kabûl-i îmânı husûsunda kat'î ve muhakkak bir delîl ve sened olamaz. Nasıl olsun, çünkü fir'avn; "أمنت الخ" (Yûnus, 10/90) [Elhak, inandım. İsrailoğulları'nın inandığı Tanrı'dan başka tanrı yok! Ve ben de artık kendini yürekten O'na teslim eden kimselerdenim!] kavli-şerîfi'nin ifâde eylediği hâl ve keyfiyet-i îmânî ve kezâlik mütekellim bulunduğu kelime-i îmânî rûhunun hâlet-i gargara'ya resîde olduğu bir ânda vâkî' ve mütelaffız olmayıp, ol hâletten akdem vâkî' ve mütelaffız bulunduğunu anlamak emr-i âşikâr ve ân-ı gargara'da telaffuz ve tekellüm eylediğini sibâk ve siyâk ve 'ibâre ve işâret-i nazm göstermediği vâreste-i kayd-ı tezkâr'dır.

Bir de "أمنت الخ" (Yûnus, 10/90) [Elhak, inandım. İsrailoğulları'nın inandığı Tanrı'dan başka tanrı yok! Ve ben de artık kendini yürekten O'na teslim eden kimselerdenim!] kavli-şerîfi, fir'avn'ın kelime-i îmânî hâlet-i nez' ve gargara'da tekellüm eylemediğini müstemil bulunduğu, tûl-i kelâm ve devâm-ı muhâtaba ve ifhâm pek vâzih bir beyyine-i pür i'tibâr'dır.

Zîrâ umûr-i müberhene-i kat'iyye'dendir ki, Cenâb-ı Hallâk-ı 'Alîm ve Rezzâk-ı Hakîm, cemâd ve cism-i bî rûha hitâb ve ilkâ-i kelâm etmez. Kütüb-i Kelâmiyye'de; "îmân-ı be's, şer'an müffid olamayacağı" diye zikr ü tasdr edilmiştir.²¹

İşbu mes'elede zikrolunan îmân, yevm-i hasret ve meşhed-i yevm-i 'azîm'de şedâid ve ahvâl-i hâile görüldüğü gündeki îmandır. Bu îmânın kabûl olunmaması bir kânûn-i ilâhî ve menhec-i sipâst-ı Yezdânî olarak kâbil-i nesh ve tağyîr olmayan bir 'âdetullâh'tır.

فلولا كانت قرية آمنت فنفعها إيمانها إلا قوم يونس لما آمنوا²²

¹⁹ Taberî, Câmi'u'l-Beyân, VI/512-513; Suyûtî, Dürru'l-Mensûr, IV/280.

²⁰ Kaldı ki bu konuda İbn Ömer'den (r.) gelen bir rivâyet şöyledir "Eğer müşrik bir kişi, gargara anında İslâm kelimesini söylemiş olsa, ben onun için elbette bunun bile birçok hayra vesîle olacağını umardım." Bak: Suyûtî, Dürru'l-Mensûr, IV/281; Âlûsî, Rûhu'l-Me'ânî, Dâru lhyâit-Turâsî'l-Arabî, Beyrut, Mısır, 1353, IV/240.

²¹ Teftâzânî, Şerhu'l-Mekâsîd, V/219; İbn Cemâ'a, Deracu'l-Me'âlî, s. 142-144.

²² Mütercim burada şu kenar notunu girmektedir: [Eğer denilirse ki, "قلم بك بنفهم" (Mü'min, 40/85) [Fakat cezamızın farkına varduktan sonra iman etmiş olmaları kendilerine bir fayda sağlamayacaktır.] âyet-i celifesi delildir ki îmân-ı be's'in nâfi' olmadığını bildiriyor?

”كشفتنا عنهم عذاب الخزي في الحيوة الدنيا ومتعناهم إلى حين (Yûnus, 10/98) [Çünkü ne yazık ki, Yûnus toplumundan başka, bütün bireyleriyle top yekûn imana erişen ve böylece imanının vereceği huzur ve güvenliği tadan herhangi bir cemaat çıkmadı henüz. Yunus'un soydaşları inandıkları zaman, dünya hayatında sürüklenebilecekleri alçalmanın, bayağlaşmanın yol açacağı acıyı ve sıkıntıyı onlardan uzaklaştırdık ve belli bir süre varlıklarını sürdürmeleri için kendilerine fırsat verdik.] âyet-i celîle'sinin kezb ve hilâf-ı hakikat olması îcâp eder. Kelâm-ı Rabb-i Mecîd ise, şâibe-i naks ve emâre-i kusûr ve halel'den münezzeht olduğu tasdikgerde-i 'âmme-i milel'dir, te'âlellâhu 'an zâlike 'ulûvven kebîrâ.

Ama ma'nâ-yı âyet-i kerîme şöyle telhîs edilir: Bir köy halkı 'alâmât-ı kahr ü 'azâbı müşâhede ettiklerinde İmân ederek imanları onlara fâide ve nef' te'mîn eylediği vâki' olmamıştır. Ancak Yûnus kavmi İmân'a geldiklerinde hayât-ı dünyâ'da onlardan rüsvâlık 'azâbını keşf ile bir müddet-i mu'ayyene'ye kadar onları [14] mütemetti' ve berhûrdâr kaldık.

İmân-ı be's'in yalnız dünyâ'da kabûl olduğu cây-ı tereddüt ve mevki-i iştibâh değildir. Çünkü Allah Te'âlâ'nın; ”قل يا عبادي الذين أسرفوا الخ“ (Zümer, 39/53) [De ki, Ey kendilerine karşı haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden umudunuzu kesmeyin! Allah bütün günahları bağışlar, çünkü yalnız O, çok bağışlayıcıdır, rahmet kaynağıdır!] fermûdesi müdde'â-yı vâki'mizi pek güzel isbât ediyor. Bu İmân da falan vakit kabûl olunur, falan vakitte kabûl olunmaz diye ta'yîn-i zamân bulunmadığı gibi, nass-ı sâlifü'l-beyân-ı Kur'ân'ı itlâkı üzere câri olarak, ân'ı tahsîse hamledecek bir emr-i muhassis ve mâcûb olmadığı gibi, eşhâs ile de mukayyed olmadığından mazmûn-ı 'âmni'na İmân-ı be's'in dâhil olduğu vâzihât-ı umûr'dandır.

”إِنَّهُ لَا يَأْسُ الْخ“ (Yûsuf, 12/87) [Bilin ki, hakk'ı inkar eden insanlardan başkası Allah'ın hayat bahşedici rahmetinden ümit kesmez.] kavli-şerîfi'ne tafsîl-i münâsîp, işbu risâlemizin bir mahallinde geçtiğinden burada tekrarından ihtirâz olunur. Kıssa-i Üsâme dahî İmân-ı be's'in kabul olduğunu pek güzel gösteriyor.²³

Yalnız, ”إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ الْخ“ (Nisâ, 4/43, 116) [Şüphesiz Allah, dilediği kimselerin daha hafif günahlarını bağışladığı halde, Kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz.] kavli-şerîfi senin zihnini tirmalamasın! Çünkü ma'nâ-yı münîfi; müşrik şirk üzere buldukça veya tevbe etmeden Zât-ı Bârî'ye şirk ve ortak peydâ ederek ol 'akîde üzerine fevt ederse Allâh Te'âlâ 'afv ve mağîret etmez demektir.

Bu ma'nâyı, hadîs-i şerîf-i Hazret-i Risâletpenâhî dahî mü'eyyettir. O da meclis-i sa'âdet-i enîslerinde, Sahâbe-i Kirâm'dan ismiyle ma'hûd bir zât tarafından vükû' bulan istizâha karşı, üç kere tekrar buyurdıkları; ”إِلَّا وَمَنْ أَشْرَكَ“ kavli-şerîfleri'dir.

Hadîs-i şerîf-i mezkûr, vaktâki; ”قل يا عبادي الذين أسرفوا على أنفسهم الخ“ (Zümer, 39/53) [De ki; Allah şöyle buyuruyor: Ey kendilerine karşı haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden umudunuzu kesmeyin! Allah bütün günahları bağışlar. Çünkü yalnız O, çok bağışlayıcıdır, rahmet

Çevâben denilir ki; bu âyet mücmeldir. Bu mücmelin beyânî âyet-i uhrâ'dadır. 'Adem-i nefî şöyle tavzih edelim: Ya dünyâ ve âhiret'te yahut âhiret'te yalnız nâfi' dünyâ'da değil yahut yalnız dünyâ'da nâfi' âhiret'te değil. İşte bu miktar takrîr-i Kur'ânî'nin mücmelini beyân eyledi. Bu âyet'in icmâlinin beyânî şöyledir: Ehl-i karye, 'azâbı müşâhedeleri hâlinde İmân getirdiler ve İmânları nâfi' oldu. Yalnız Yûnus'un kavmi bizim 'azâbımızı gördüklerinde İman getirdiler. Biz de 'azâbımızı hayât-ı dünyeviyye'de onlardan dür ve ba'îd eyledik. İşte bundan anlaşılır ki, İmân-ı be's'in müfîd olamayacağı; ”قلم يك ينعهم“ (Mû'min, 40/85) [Fakat cezamızın farkına vardiktan sonra iman etmiş olmaları kendilerine bir fayda sağlamayacaktır.] da dünyâ içindir. Âyet-i meşrûha, İmân-ı be's'in âhiret'teki nef'a müte'arrız değildir. İhtimâli var ki, İmân-ı be's âhirette müfîd ola. Binâen 'aleyh âyet-i mezkûre mutlakâ nefiy' de nass değildir. Gerek dünyâ gerek âhiret fâidesi, bu ihtimâl ise, İmân-ı be's'in makbûl olduğuna âyet-i mezkûre ile istidlâlî mübteldir; ”الدليل إذا احتمل بطل به“ (الاستدلال) Li mütercimihi'l-fâkir Mehmet 'Ali' Yani, ”delil birden fazla anlama muhtemel olduğunda, onunla istidlâl bâtil olur.“ Mecelle'nin 73. Maddesi olan bu kuralın aslı şöyledir: ”Bizâtihi delilden doğan ihtimal, o delilin hüccetliğini ortadan kaldırırr“ 'Ali Haydar, Dureru'l-Hukkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm, çev. el-Muhâmi Fehmî el-Hüseynî, Dâru'l-Ceyl, Beyrut, 2003, 1/73; Ömer Nasuhi Bilmen, Hukukî İslamiyye ve İstîlahatî Fikhiyye Kamusu, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1967, s. 279; Ahmed b. Muhammed ez-Zerkâ, Şerhu'l-Kavâ'idî'l-Fikhiyye, thk. Dr. 'Abdu's-Settâr Ebû Guddê, Dâru'l-Kalem, Dimeşk, 1989, s. 361-362; Dr. Muhammed Sidkî b. Ahmed el-Burnû-Ebu'l-Hâris el-Gazzî, Mevsû'atu'l-Kavâ'idî'l-Fikhiyye, Mektebetu't-Tevbe, Riyâd, 1997, VIII/863-864; Dr. 'Ali Ahmed en-Nedevî, Mevsû'atu'l-Kavâ'idî ve'd-Davâbiti'l-Fikhiyye, Dâru 'Âlemi'l-Ma'rife, 1999, II/362; Dr. Sâlih b. Gânim es-Sedlân, el-Kavâ'idu'l-Fikhiyyetu'l-Kubrâ, Dâru'l-Belensiyye, Riyâd, 1417, s. 207-211.

²³ Yukarıda sözü edilen meşhur Üsâme (r.) kıssası şöyledir: Hz. Peygamber (s.) bir seriyeye ile Üsâme b. Zeyd'i göndermişti. Onlar da Cüheyne kabilesinden Hurukât'a bir sabah baskını yaptılar. Üsâme onlardan birini yakalamışken adam hemen, ”Lâ ilâhe illellâh“ der. Buna rağmen Üsâme adamı öldürür. Ama bundan kalbine bir şüphe düştüğü için hâdiseyi Hz. Peygamber'e (s.) anlatır. Resulüllah (s.), ”Adam Lâ ilâhe illellâh, dedi mi? Sen de onu öldürdün mü?“ buyurdu. Üsâme, onun bu sözü ancak silahtan korktuğu için söylediğini ifade edince, Resulüllah (s.), ”Bârî kalbini yarsan da bu sözü doğru söyledi mi söylemedi mi bilseydin ya!“ buyururlar ve bu sözü kendisine o kadar tekrarlar ki, Üsâme, o gün yeni müslüman olmuş bir kişi gibi olmayı temennî eder. Bak: Buhârî, Sahih, Megâzî, 64/45, Diyât, 87/2, h. 4269, 6872; Müslim, Sahih, İmân, 1/41, h. 96. Üsâme kıssasının bu risâlede delil olarak ileri sürülen âyetlerle ilişkisi hakkında bak: Tahâvî, Şerhu Müşkilil'-Âsâr, thk. Şu'ayb el-Arnâvut, Muesssetu'r-Risâle, Beyrut, 1994, VIII/262-267.

Ahlâk Dergisi

kaynağıdır!]] âyet-i kur'âniyye'si tilâvet olunarak, ânifen söylendiği üzere, biri tarafından suâl olununca; "ما أحب أن يكون لي الدنيا وما فيها بها أي هذه الآية" kavlı-i şerif-i belâgat rediflerini söyledikten sonra îrâd buyurmuşlardır. Bunu bu vecih üzere Taberânî ve Beyhakî rivâyet etmişlerdir.²⁴

Hadîs-i şerîf-i sâlifin meâlen; "وان زنى وإن سرى" [Bana Cibril (a.) geldi de; "Ümmetinden her kim Allâh'a hiç bir şeyi şerik koşmayarak ölürse cennete girecektir!"] diye müjdeledi. Ben: "Zina etse de hırsızlık yapsa da mı?" dedim; "Evet zina etse de hırsızlık yapsa da!" buyurdular.] hadîs-i şerîfî'ne kurbiyeti derkâdır.²⁵

Gelelim "ربنا اطمس الخ" (Yûnus, 10/88) [Ey Rabbimiz, öyleyse artık onların zenginliklerini silip yok et! Ve böylece kalplerini katılaştır! Çünkü çetin azabı görmedikçe inanmayacaklar!] âyet-i celîlesi'nin müfâdı; bizim [15] lehimizde bir delîl olup 'aleyhimizde değildir.

Zîrâ âyet-i kerîme'nin ihtivâ ve tazammun eylediği kabûl ve icâbet-i du'â, fir'avn hakkında müstehakku'l-vükû' olmuştu. Çünkü fir'avn mu'âyene-i 'azâb ve müşâhede-i celâl-i Rabb eyledikten sonra, ancak sa'âdet-i îmân'la mes'ûd olmuştu. Binâen 'aleyh âyet'in beyân eylediği 'azâb-ı elîm gark ile tefsîr olunarak, gark ise fir'avn için 'azâb-ı elîm olup kavmiyçün 'azâb-ı elîm olmamıştı. Çünkü tebe'a-i fir'avn, dehşet efzâ-yi 'ukûl ve hayret engîz-i efkâr-i dühât ü fühûl olan garkı gördükleri hâlde, yine îmân etmeyenler, binâen 'aleyh bunların 'azâb-ı elîmi rûz-ı haşir'de olsa gerektir.

"ادخلوا آل فرعون أشد العذاب الخ" (Mü'min, 40/46) [Firavun ailesini en şiddetli azabın içine atın!] kavlı-i şerîfî'nin tefsîrinde "Envârü't-Tenzîl" sâhibi, Kâzî-i Beyzâvî (ö. 691 / 1291), beyyezallâhu vehühû ve rahimehullâhî demiştir ki, eşedd-i 'azâb'tan maksûd, gark'tır.²⁶

Kavm-i fir'avn'ın îmân etmedikleri ma'lûm olduğundan; "ربنا الخ" (Yûnus, 10/88) [Ey Rabbimiz, öyleyse artık onların zenginliklerini silip yok et, ve böylece kalplerini katılaştır; çünkü çetin azabı görmedikçe inanmayacaklar!] âyetinin ihtivâ eylediği kabûl ve icâbet-i du'â tebe'a-i fir'avn hakkında değildir. Binâen 'aleyh "ادخلوا الخ" (Mü'min, 40/46) [Firavun ailesini en şiddetli azabın içine atın!] kavlı-i şerîfî'nden müstefâd olan, dühûl-i nâr rûz-i haşir'de tebe'a-i fir'avn hakkındadır.

Fir'avn'ın nâr'a idhâl olunacağı hususunda âyet-i şerîfe-i mezkûre'de bir türlü delâlet yoktur. Nasıl olsun ki "âl-i fir'avn" terkîbi, bir terkîb-i izâfîdir. Terkîb-i izâfîlerde muzâf, muzâfun ileyh'in gayrıdır. Görmez misin ki sen, "zeyd'in gulâmını döğdüm" meâlini müş'ir olan, "ضربت غلام زيد" dediğin zamân; işbu terkîb, memlûk-i zeyd olan gulâm'ın madrûb-ı zeyd'in gayr-ı madrûb olduğunu gösterir.

Âyet-i sâbika gibi diğeri, "فأوردهم النار الخ" (Hûd, 11/98) [Bu dünyadaki bâtıl yönetimin bir sonucu olarak onları ateşe sürükleyecek. Ne kötü bir menzil bu sürüklendikleri!] âyet-i celîlesi de, fir'avn'ın nâr'a dâhil olacağını müş'ir değildir. Onun meâl ve müfâd-ı zâhirîsi; "فصيرهم وارين النار" [Onları ateşe sürüklemiş oldu]dan 'ibârettir. Çünkü fir'avn onları dühûl-i nâr'a ba'is olacak a'mâl-i kabiha ve ef'âl-i seyyie irtikâb ve icrâsına sevk ve delâlet eylemişti. [16]

Haydi fir'avn îmân ettikten sonra nâr'a girmeye istihkâkını teslim edelim. Bu dühûl, onun dünyâ'da iken 'ibâdullâh'a karşı ikâ' eylediği mezâlîm ve i'tisâfât'ın cezâsıdır. Böyle olmakla berâber fir'avn'ın müebbed ve muhalled olarak nâr'da kalacağına dâir, gerek mu'teberât-ı tefâşîr, gerek müdevvânât-ı ehâdis'te öyle bir kayd ü işâret-i mevsûka ve sarâhat-ı sahîha'ya tesâdüf olunmamıştır.

Bir de Cenâb-ı Hakk fir'avn'ı nekâl-i dünyevî ve uhrevî ile muâheze eyledi diye meâlinde olan âyet-i kerîme'den (Nâzi'ât, 79/25-26) [Bunun üzerine Allah onu yakalayıp hesaba çekti ve bunu hem bu dünyada hem de öteki dünyada uyarıcı bir örnek yaptı.] maksûd ise, âtiyen zikr

²⁴ Ahmed, Müsned, V/275; thk. Zeyn, XVI/284-285, h. 22262; Rüyânî, Müsned, thk. Eymen 'Ali Ebû Yemâni, Muessesetu Kurtuba, yy. 1995, I/422-423, h. 648; Taberânî, Mu'cemu'l-Evsat, thk. Târık b. 'İvaddullâh b. Muhammed-'Abdu'l-Muhsin b. İbrâhîm el-Huseynî, Dâru'l-Haremeyn, Kâhire, 1995, I/62, h. 174; Beyhakî, Şu'abu'l-İmân, thk. Dr. 'Abdu'l-'Ali 'Abdu'l-Hamid Hâmid, Mektebetu'r-Ruşd, Riyâd, 2003, IX/339-341, h. 6735; Heysemî, Mecme'u'z-Zevâid, VII/160, h. 11313.

²⁵ Buhârî, Sahîh, Cenâiz, 23/1, h. 1237; Müslim, Sahîh, İmân, I/40, h. 94.

²⁶ Devvânî'nin yukarıda Kadî Beyzâvî'ye sehven isnat ettiği bu yorum, bundan bir evvel, 45.inci "وحاق بال فرعون سوء العذاب" [Firavun'un ailesi ise kötü bir azabın pençesine düştü] anlamındaki âyetin tefsîrinde geçmektedir. Dolayısıyla Devvânî'nin söylediğinin aksine Kadî Beyzâvî, Mü'min, 40/46'daki, [Firavun ailesini en şiddetli azabın içine atın!] âyetini; "İçinde bulduklarından daha şiddetli olan cehennem azâbına veya cehennem azâbından daha şiddetlisine atın onları!" şeklinde tefsîr ederken, bir önceki Mü'min, 40/45'te geçmekte olan "kötü azap" tamlamasını, "ya boğulma, ya ölme veya ateş" olarak tefsîr etmektedir. Bak: Kadî Beyzâvî, Envârü't-Tenzîl, Dâru lhyâti't-Turâsî'l-'Arabî, Beyrut, ts. V/59.

olunacağından, fir'avn'ın îmânsız olduğuna kat'iyen delâleti yoktur.²⁷

İzâh-ı maksûda gelince; meâl-i âyet'te olan "nekâl" lafzı, iki ma'nâyı muhtevîdir. Biri kayıt, diğeri 'azâb ma'nâlarıdır. Dünyâ'da 'ibâdullâh'a zûlm etmek gibi daha büyük bir kayıt tasavvur olunur mu? Kezâlik dünyâ'da suya gark edilmek gibi 'azâbdan başka bir 'azâb olamayacağından, bunu onun nekâl-i dünyevî'ye ve cezâ-yı zulûm olmak üzere âhiretçe halâyık arasında mefzûh bir halde kavmine pişvâ ve îmâm olmasını da nekâl-i uhrevî'ye sarf ü haml olunması zâhirdir.

Yukarıdan beri serd ü ityân edegeldiğimiz tevzihât ü teşrihât sahîfe-i fikriyye'ye müntekâş olacak. Bunu da bilmelidir ki "Ravda" nâm eserde; "fir'avn, kelime-i mübâreke-i îmân'ı telaffuz etmedi ve onun ol hâldeki hareketi bir hareket-i mezbûhâne'ye şebîh idi" ²⁸ diye îrâd eylediği, nakzı vârid olmamakla berâber, derece-i butlânı bu âna değin bast ü temhîd ettiğimiz edille-i mezkûre ile de makdûh ü mecrûh olduğu gibi, vâki'a mütâbakatı te'yîd edecek bir delîl de [17] yoktur.

Ba'zı âsar'da da mütesâdif-i nazar-ı îmân ü mütâla'amız olmuştur ki, güyâ fir'avn "İlm-i sibâhat'a" ya'ni, deryâda yürümek 'ilmini bilirdi. Velâkin kemâ hüve bilmezdi. Ya'ni, yüzemiyordu. Veya 'ilm-i mezkûr-ı sibâhat'a aslâ vükûf ü ihâtası yoktu. İşte hep bu makûle mütâla'ât, zannî ve tahmînî bir zemîn üzerine yürütülmüş bir takım nazariyelerdir.

Hülâsa-i kelâm şudur ki; "أمنت الخ" (Yûnus, 10/90) [Elhak, inandım. İsrailoğulları'nın inandığı Tanrı'dan başka tanrı yok! Ve ben de artık kendini yürekten O'na teslim eden kimselerdenim!] âyetiyle, fir'avn'ın îmânına hükmolunurak; "الآن الخ" (Yûnus, 10/91) [Ona, "Ancak şimdi mi?" denildi. Oysa bu güne kadar Bize hep başkaldırmış ve bozguncular arasında yer almıştın!] âyeti de ol îmân'ın rehîm-i mertebe-i kabûl olduğunu gösterdiğinden, aralarında gayrı olan âyât-ı Kur'âniyye'nin fir'avn'ın 'adem-i îmân'ına dâir bir sarâhatı görülmediğinden, hep muhtemlât olarak kat'iyet ifâde etmediğine ve "mütetarriku'l-ihimâl olan sâkıtu'l-istidlâl" ²⁹ olacağına mebnî, şâyân-ı ihticâc olmaz.

تمت تحرير تسويد هذه الترجمة في المدرسة بحر سياح أياق قورشونلي من المدارس الفاتحية وقد سميت بالرحمة الواسعة في إيمان فرعون وإنما قصد الشيخ الأكبر قدس سره الأطهر بإيمان فرعون شمول رحمته وسعته على عباده والمنكرون لإيمانه قائلون بعدم سعته ويقظون عباد الله ويحثونهم على اليأس من روح الله وفرغت من تبييضها في قرية أقبابا بجوار بكقوز كنت إماما على العسكر حين وقع الحرب العمومي لكني لم أظفر باسم مؤلفها سوي أنه ألفها نصره لحضرت الشيخ فإصاب فيما أفاد شكر الله سعيه وكفاه يوم التناد وأنا الفقير إلى لطف ربي الهادي ابن رضا محمد علي الأركزي وذلك الفراغ في اليوم الخميس من أواسط الجمادى الأولى لسنة أربع وثلثين وثلثمائة وألف نسنل الله سبحانه الهداية وحسن الخاتمة

م م م

[Bu tercümenin bitirilişi, Fâtih Medreseleri'nden Karadeniz Ayak Kurşunlu Medresesi'nde³⁰ tamamlandı. Bu esere, "er-Rahmetu'l-Vâsi'a fî İmâni Fir'avn" ismini verdim. Zirâ eş-Şeyhu'l-Ekber, kuddise sirruhu'l-ethar, fir'avn'ın îmânlı gittiği görüşüyle, Cenâb-ı Hakk'ın rahmetinin tüm kullarına şâmil olmasını kasetlemiştir.³¹ Zirâ fir'avn'ın îmânını inkâr edenler, ilâhî rahmetin geniş olmadığı iddiasıyla, Allâh'ın kullarını umutsuzluğa düşürdüklerinden, insanları Allâh'ın rahmetinden umut kesmeye teşvik etmektedirler. Tercümeyi temiz çekmeyi ise, Beykoz civârında, Akbaba köyünde bitirdim. Çünkü Harb-i 'Umûmî (Birinci Dünyâ Savaşı) başladığında, orada askerî îmâm'dım. Fakat ben o sırada bu eserin müellifinin ismini bulamamıştım.³² Bu eseri

²⁷ İbnu'l-'Arabî, el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye, Dâru'l-Kutubi'l-'Arabiyyeti'l-Kubrâ, Mısır, 1329, I/436, II/276-277, III/533; thk. Osmân Yahyâ, el-Mektebetu'l-'Arabiyye, Kâhire, 1978, VI/359-363. Ayrıca bak: Âlûsî, Râhu'l-Me'ânî, XI/186.

²⁸ Nevevî, Ravdatu't-Tâlibîn, el-Mektebu'l-İslâmî, Beyrut, 1991, VI/123-124.

²⁹ Mecelle'nin 73. Maddesine göre; "لا حجة مع الإحتمال الناشئ عن دليل" [Bizâtihi delilden doğan ihtimal, o delilin hüccetliğini ortadan kaldırmır.] Buna göre, "delilden doğan bir ihtimâl ile karşılaşılan bir hüccet ile amel olunamaz" veya "delil birden fazla anlama temmel olduğunda, onunla istidlâl bâtil olur." 'Ali Haydar, Dureru'l-Hukkâm, I/73; Bilmen, Hukuku İslamiyye, s. 279; Zerkâ, Şerhu'l-Kavâ'id, s. 361-362; Burnû-Gazzî, Mevsû'atu'l-Kavâ'id, VIII/863-864; Nedevî, Mevsû'atu'l-Kavâ'id, II/362; Sedlân, Kavâ'idu'l-Fikhiyye, s. 207-211.

³⁰ Fâtih Medreseleri'nden dördü batıda, Marmara'ya nâzır oldukları için Akdeniz Medreseleri, dördü de doğuda Karadeniz'e nâzır oldukları için Karadeniz Medreseleri adıyla anılmaktadırlar. Batı ve doğudaki dörder medresenin de kendi bünyelerinde, Baş Kurşunlu, ortadaki iki medrese ise Baş Çift ve Ayak Çift, Ayak Kurşunlu adlarıyla anıldığı görülmektedir. Heyet, İstanbul, Sanat ve Kültür Ansiklopedisi, İstanbul, 1983, III/1715.

³¹ İbnu'l-'Arabî, Füsûsu'l-Hikem, thk. 'Affî, s. 211; thk. Gurâb, s. 415.

³² Burada en son kenar notu olarak şu cümleler bulunmaktadır: "ترجمت هذه الرسالة التي "et-Teftâzânî'nin (ö. 792 / 1390) Vahdet-i Vücûd'a reddiye olarak yazdığı eserin sayfalarını incelediğimde, orada bulunan birçok risâle arasında, şimdi tercümesini bitirdiğim bu risâle de vardı ki, orada bu eserin müellifinin adını, Yüce Allah sırrını takdis etsin, "Celâle'd-Dîn" olduğu açıkça yazılmaktaydı." Teftâzânî'ye âit olduğu zannedilerek, basılan Risâle fî Vahdeti Vücûd adlı eserin asıl ismi, Fâdihatu'l-Mülhidîn ve Nâsıhatu'l-Muvahhidîn olup, Alâeddîn Muhammed b. Muhammed el-Hanefî el-Buhârî'ye (ö. 841 / 1437) âittir. Ve her iki baskıda da Celâeddin-i Devvânî'nin ne kendisinin

Ahlâk Dergisi

yalnızca Şeyh-i Ekber'in görüşlerine yardım için yazdığını ve ifâdelerinde ne kadar isâbetli olduğunu gördüm. Cenâb-ı Hak onun bu çalışmasından memnun olsun ve çağrı gününde ona kâfi olsun! Ben, Rabbimin yol gösterici lutfuna muhtaç, Rızâ oğlu Mehmet Ali el-Ergiri'yim. Eserin bitişi ise, Bin üç yüz otuz dört yılının, Cumâdâ'l-Ülâ ayının ortalarında, Perşembe günü (18 Cemâziyelevvel 1334 / 23 Mart 1916) gerçekleşmiştir. Yüce Allâh'tan hidâyet ve hüsn-i hâtime niyâz ederiz!]

[18]

Şeyh-i Ekber suda boğulan fir'avn için şühedâ-i bahr'dandır demiştir. Çünkü isrâîlilerin ayakları ıslanmıyordu. Bunun üzerine Şeyh-i Ekber, kuddise sirruhû, [ona] şehîd-i bahr'dır demiştir.³³ Buna Aydoslu İsmail Hakkı mu'terizdir.³⁴ Müfessir-i Keşfu'l-Esrâr ve Hetku'l-Estâr, Şeyh-i Ekber Şâm'da bulunduğu zaman genç idi. Şeyh-i Ekber kuddise sirruhû ifâde[de] gâyet keskin idi. Bunun gibi şânda, ifâde-i tasavvuf'ta bî nazîr idi.³⁵ Ravvahallâhu rûhahû ve nef'e'ânâ bihî, âmîn!

[19]

ne de bu eserin adı geçmektedir. Bak: Teftâzânî, Risâle Fî Vahdeti'l-Vücûd, Mecmû'atu'r-Resâil içerisinde, Ali Bey Matbaası, İstanbul 1294 / 1877, s. 38-47; Alâeddîn el-Buhârî, Fâdihatu'l-Mülhidîn, thk. Muhammed b. İbrâhîm el-İvâdî, I-II, Mekke, 1414, II/168-197. Herhalde mütercim, çevirisine esas olarak aldığı bu eserin İstanbul baskısı Mecmû'atu'r-Resâil şeklinde olduğundan içerisindeki risâlelerden, sehven Celâleddîn Devvânî'ye nisbet edilmekte olan bu esere reddiye olarak yazılmış olan 'Aliyyu'l-Kârî'nin (ö. 1014 / 1605) Ferru'l-Avn Min Mudde'î İmâni Fir'avn eserinden alıntı yapmaktadır. Bak: Ferru'l-Avn, Mecmû'atu'r-Resâil içerisinde, Ali Bey Matbaası, İstanbul 1294 / 1877, s. 116-163. Ayrıca Celâleddîn-i Devvânî'ye nisbet edilmekte olan İmânu Fir'avn adlı bu eser, reddiyesiyle birlikte de basılmıştır. Bak: İmânu Fir'avn ve'r-Redd Aleyh, thk. İbnu'l-Hatîb, Birinci Baskı, Mısır, 1964, s. 3-92. Halbuki müfessir Âlûsî, bu eserin 'Aliyyu'l-Kârî reddiyesine hiçbir atfı yapmadan eleştirirken, teknik ve üslûb olarak Celâleddîn-i Devvânî'ye âit olamayacağını, asıl yazarının ise, Muhammed b. Hilâl en-Nahvî (ö. 933 / 1527) olduğunu Şihâbuddîn el-Hafâcî'den (ö. 1069 / 1659) nakletmektedir. Bak: Radiyuddîn el-Halebî, Durru'l-Hubeb Fî Târîhi A'yâni Haleb, I-II, thk. Mahmûd Hamd el-Fâhûrî-Yahyâ Zekeriyâ 'Abbâra, Vezâretu's-Sekâfe, Dimeşk, 1972, II/244-245; Necmuddîn el-Gazzî, el-Kevâkibu's-Sâire bi A'yâni'l-Mieti'l-Âşira, I-III, thk. Halîl el-Mansûr, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, I/68-69; İbnu'l-İmâd el-Hanbelî, Şezerâtu'z-Zehab Fî Ahbâri Men Zehab, I-X, thk. 'Abdu'l-Kâdir el-Arnâvut-Mahmûd el-Arnâvut, Dâru İbn Kesîr, Dimeşk-Beyrut, 1986, X/277-278; Şihâbuddîn el-Hafâcî, 'İnâyetu'l-Kâdi ve Kifâyetu'r-Râdi 'Alâ Tefsiri'l-Beydâvî, I-VIII, Dâru Sâdir, Beyrut, ts. V/57; Âlûsî, Rûhu'l-Me'âni, I-XXX, Dâru İhyâ't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, XI/186-187.

³³ İbnu'l-Arabî, Fütühât, II/276-277, III/164; Füsûsu'l-Hikem, thk. Ebu'l-'Alâ 'Affî, Beyrut, 1980, s. 201; thk. Mahmûd Mahmûd el-Gurâb, Dimeşk, 1985, s. 389. Ayrıca bak: Âlûsî, Rûhu'l-Me'âni, XI/186.

³⁴ İsmâil Hakkı Bursevî, Ferahu'r-Rûh, I/373-374. Ayrıca bak: 3 numaralı dipnot.

³⁵ Bak: 2 numaralı dipnot.